

Når ikke engang kulturredaktørene gidder å lese bøker

Har den svenske litteraturen opplevd et oppmerksomhetsøkonomisk krakk? Og vil vi i så fall kjenne ringvirkningene her hjemme?

Av **Olaf Haagenen**
og **Odin Drønen** (illustrasjon)

Morgenbladets litteraturredaksjon forsøker så godt den kan å holde et sideblikk mot Sverige. Dels ut av panskandinavisk forpliktelse, dels på grunn av lillesøskenkomplekset som følger av å grense til en eldre og større kultur nasjon. Dels fordi de litterære tendensene som melder seg her hjemme, ofte synes å være foregrepet av svenskene noen år tidligere. Vi holder et øye på *kultursidorna* i håp om å få et glimt av hva som kommer til å utspille seg på våre egne kultursider i nær fremtid.

Vanligvis er dette en aktivitet vi bedriver med lærevillig nysgjerrighet, men i den senere tiden har det kommet en uro over oss. Hva er det som skjer der borte i litteratur-Sverige? Hvorfor virker de med ett så ... usikre på hva de egentlig driver med?

Det toppet seg en stund før jul, eventuelt bunnset seg, da den tidligere kulturredaktøren for Göteborgs-Posten og nyslåtte frilansskribenten Björn Werner luftet noen meninger etter å ha vært såkalt elektor for Augustpriset. I teorien hørtes det fint ut å være med i den utvalgte gruppen av lesere som stemmer frem vinneren av Sveriges viktigste litteraturpris fra et utvalg bøker gjort av en kyndig jury, kunne han fortelle, men i praksis var det tvert om. Man ville ikke tro «hur tråkigt» det hadde vært. I møte med «oöverstiggliga textmassor av ljummen, odramatisk prosa och lyrik» hadde han kjempet mot lysten til å sluke tv-serien *The White Lotus*.

Hva var det vi var vitne til her? Et oppmerksomhetsøkonomisk krakk midt inne i den svenske litteraturinstitusjonen? Og – gisp! – er det dette vi har i vente?

– Kritikken var kanskje noe sveipende, men jeg synes Werner har litt rett, kommenterer professor i litteraturvitenskap Sven Anders Johansson.

– Denne litteraturen er nesten som en vernet bedrift og nokså uavhengig av det som foregår rundt den med sine priser og hyllester. Selv om alle vet at om den ikke akkurat er et synkende skip, så er den i hvert fall noe som angår stadig færre mennesker i samfunnet.

«Sondmatad med porr»

Johansson er den første vi kontakter når vi skal forsøke å sirkle inn vår følelse av at litteraturen – slik vi kjenner den som kunstform og samfunnsfenomen – står ved et tideverv, eller kanskje rett og slett er på vei inn i en slags endetid. I tråd med vår tese om at svenskene alltid er noen år tidligere ute enn oss sidruppa nordmenn, har Johansson allerede satt tilstandene i sitt lands litteraturoffentlighet på begrep. Det er i hvert fall slik vi leser hans boklange essay *Litteraturens slut* fra 2021, altså som en mer dyptgripende analyse av situasjonen som avstedkom Augustpris-debatten, enn det debatten selv bidro med.

For debatt ble det sannelig. Institusjonen forsøkte umiddelbart å motvirke det brå fallet i litteraturkursen. Litteraturkritikere og kommentatorer svarte med en rekke hissig motinnlegg. Problemet var ikke August-bøkene, skrev en debattant, det kunne like gjerne dreie seg om den tidligere kulturredaktørens manglende konsentrasjonsevne. Kommentaren var en oppvisning i både populisme og «slafsigt kvinnoförakt», skrev en annen debattant. En tredje satte seg ned og så *The White Lotus* og rapporterte tilbake under overskriften: «Jag blir effektivt sondmatad med porr».

– Alle disse motinnleggene gir ikke inntrykk av at den litterære institusjonen er veldig trygg på seg selv. Var man det, ville man jo bare trukket på skuldrene og fortsatt med sitt?

– Det er vel litt sånn den litterære institusjonen fungerer. Kritikerne er en del av den. I en situasjon som denne, blir man dens forsvarer. Nå må vi rykke ut og forsvare litteraturen! Man føler seg angrepet på et vis.

Situasjonsanalyse: Professor i litteraturvitenskap Sven Anders Johansson ga i 2021 ut boken *Litteraturens slut*.

FOTO: ANNA TÄRNHUVUD / GLÄNTA PRODUKTION

Autonomiens slutt

Tittelen på Johanssons bok – *Litteraturens slut* – kan gi litt dommedagsvibber, så vi må skynde oss å presisere at når han snakker om litteraturens slutt, snakker han ikke om at romaner og dikt brått kommer til å forsvinne. Det dreier seg mer om at den posisjonen litteraturen har hatt i samfunnet de siste to hundre årene, er i endring. Nøkkelbegrepet er uavhengighet eller *autonomi*. Det beskriver dels hvordan litteraturen (og kunsten mer generelt) er utskilt som en egen sfære i samfunnet der litteraturen (kunsten) selv bestemmer reglene, i motsetning til tidligere tider da for eksempel kirken la premissene for hva som ble skrevet og malt. Og dels er det et begrep som beskriver hvordan vi erfarer bøker og kunst som *estetiske objekter*, verk i egen rett, og ikke først og fremst som (for eksempel) uttrykk for forfatteren/kunstnerens personlighet, en bestemt klasseinteresse eller noe annet som befinner seg utenfor verket.

En alternativ tittel på Johanssons bok (som nok ville fått forlagets markedsfolk til å rive seg i håret) kunne vært *Autonomiens slut*, for det er slik essayet arter seg, som en lang diskusjon av

LITTERATUREN I INNHOLDETS TIDSALDER

• I en serie intervjuer, essays og artikler undersøker vi litteraturens møte med en ny, digital virkelighet.

• Hva skjer når diktekunst blir til innhold i oppmerksomhetsøkonomien? Kan litteraturen konkurrere med strømmen? Og hva gjør de medieteknologiske endringene med lesernes oppmerksomhet?

større og mindre foreteelser som alle peker mot at litteraturens uavhengighet er under press. Preset kommer utenfra i form av medieteknologiske brytninger, kulturelle eller verdimeslige forestillinger, og det kommer innenfra litteraturen selv.

Lydboken leser oss

La oss begynne med den mest påtakelige måten lesingen har endret seg på de senere årene, før vi vender tilbake igjen til Augustpris-debatten. La oss begynne med hvor populær den strømmede lydboken er blitt, at vi har gått fra å lese med øynene til å lytte med ørene. Slik man gjorde før trykkekunsten, vil noen legge til, slik litteraturen ble formidlet på Homers tid.

– Jeg tror man overser noe når man hevder at litteraturen alltid har vært muntlig, og det er forholdet mellom subjekt og bok sammenlignet med forholdet mellom subjekt og strømmetjeneste. Det er en tendens til å betrakte leseren eller lytteren som et slags selvstendig individ som går upåvirket gjennom historien, og som er det samme i dag som på Homers tid. Et annet poeng er at vi formes av mediene vi forholder oss til, og det er klart at det er av stor betydning om vi leser en bok, lytter til en forelder som leser en bok for oss, eller om vi lytter i høretelefoner til en fil. Det skaper ulike former for mottagerssubjekter.

– I strømmetjenestenes reklamer fremstilles gjerne lydbøker som noe man skal gjøre ved siden av noe annet. Du kan lytte til bøker mens du vasker opp eller mens du rydder.

– I Sverige har det i det siste vært mye diskusjon om de nye chatbotene, altså at man kan outsource skriveingen sin til disse tekstgeneratorene. Det er et problem for undervisningen i skolene og så videre. Det er en likhet til lydboken. I chatbotenes tilfelle outsourcer vi skriveingen til et teknisk apparat. I lydbokens tilfelle outsourcer vi lesingen til et apparat. Slik at vi bare kan ta imot, slik at stemmen kommer til oss. Hvis man leser innenat, må man selv produsere stemmen i hodet. På den måten er det en mer passiv handling å lytte til en lydbok. Det er ikke noe galt i å høre på lydbok mens man skreller poteter, det er fint, det. Det er bare ikke det samme som å lese en bok.

– For meg virker det som om lydboken forsterker bruksaspektet ved litteratur, at det dytter lesingen mot konsumpsjon.

– Det tror jeg også. De som argumenterer motsatt, sier at også den trykte boken er en vare vi kjøper. Men i lydboken har konsumpsjonen på et vis invadert den estetiske erfaringen. Varen har invadert subjektet på et mer sofistisert vis. Det attråverdige fra et kommersielt perspektiv ligger i at det innhentes informasjon fra meg og vanene mine. Når vi lytter, blir vi samtidig lest.

Peter Handkes nobelpris

Hvis det foregår en slags snik-kommersialisering av den estetiske erfaringen i lydbokstrømmingen, foregår det en mer åpenlys moralisering av den i offentlighetens samtale om littera-

JENS LJLJESTRAND

Jag blir effektivt sondmatad med porr

Niklas Qvarnström

Någon borde varnat Björn Werner för att läsning ingår när man ska utse en Augustvinnare

Sandra Stiskalo: Björn Werners diss av Augustpriset får mig att vantrivas i kulturen

Maria G Francke

Jag måste triggervarna mig själv när jag läser Augustdebatten

Björn Werner: Kritiken mot mig ett bröl från döende dinosaurier

Läsaren. Man har helt glömt bort läsaren.

Har Augustpriset glömt bort läsaren? Frågan väcks hos Björn Werner

"Tråkigt och svårt" är för låg nivå på kritiken

Kommentar

Jenny Aschenbrenner: Björn Werner poserar med sin dumhet i litteraturdebatten

Påtrengande spørsmål: Kan litteraturen konkurrera med *The White Lotus* og forviklinger på Hawaii og Sicilia? Hva gjør de medieteknologiske endringene med lesernes oppmerksomhet? Og hva er det egentlig som foregår på de svenske kultursidorna?

tur, ifølge Johansson. «Det er næstan som att litteraturen förväntas kompensera för den sexism, rasism och klimatkris som är en realitet utanför fiktionen», heter det i *Litteraturens slut*, hvor Johansson diskuterer flere hendelser fra de senere årene som har stått i skjæringspunktet mellom etikk og litteratur, deriblant den danske forfatteren Jonas Eikas tale da han mottok Nordisk råds litteraturpris, ordskiftet i kjølvannet av Yahya Hassans død og tildelingen av Nobels litteraturpris til Peter Handke.

– Jeg tilhører dem som synes at kritikken av at Handke ble tildelt nobelprisen, var feilrettet. Det er ikke en pris til det beste mennesket, men en pris til den litteraturen som lever opp til Svenska Akademiens kriterier. Det har vært flere slike

debatter, og det er noe dårlig i den utviklingen, ikke minst når man ser til skolen og barne- og ungdomslitteraturen hvor bøkene er blitt veldig moralsk fornuftige og hele tiden skal preke om noe, sier Johansson, og bringer oss med det tilbake til Augustpris-debatten vi innledet med:

– I lys av det vi allerede har snakket om, kan man si at de bøkene som løftes frem av Augustpris-juryen i stor grad er bøker som fortsatt står i autonomien. Den litteraturen finnes jo ennå, den er gjerne skrevet av forfattere som har gått på skrivekoler, den blir økonomisk støttet og utgitt på de store forlagene. Til tross for det er den et anliggende for stadig færre lesere. Opplagstallene krymper. Werners poeng er at det ikke gjør så mye.

SVEN ANDERS JOHANSSON

● Professor i litteraturvitenskap ved Mittuniversitetet i Sverige (f. 1968).

● Tidligere litteraturredaktør i avisen Aftonbladet.

● Har utgitt en rekke bøker, hvorav den seneste er essayet *Litteraturens slut* (2021).

– Når jeg leser boken din, får jeg inntrykk av at du både er skeptisk til å forstå litteraturen avsondret fra politikk og moral. Og at du er skeptisk til politiske eller moralske lesninger. Hvordan går det opp?

– Jeg tror ikke vi kommer unna moralen, etikken eller politikken i lesningen. Selv om den estetiske erfaringen er autonom, kommer vi tilbake til oss selv når vi har lest ferdig. Det avgjørende poenget her er rekkefølgen. Det er en ting å lese en bok, eller høre på et musikkstykk og ta til seg noe estetisk, og deretter gjøre en moralsk vurdering eller forandre blikket ditt på noe. Det synes jeg er utmerket. Problemet er jo hvis man går til lesingen eller lyttingen med et moralsk standpunkt som man vil ha bekreftet gjennom den estetiske erfaringen, eller at man skriver bøker mest for å illustrere en etisk holdning som finnes der på forhånd. Det estetiske må foregripe den etiske implikasjonen, ikke omvendt.

Gangster-rappen og autofiksjonen

Til nå har vi snakket om det som presser mot litteraturens autonomi utenfra. Men Johansson mener også å se at litteraturens autonomi – eller mer presist: forståelsen av litteratur som autonome estetiske objekter – også kommer innenfra litteraturen selv.

– Eksempel jeg bruker å henvise til, er den svenske gangster-rappen. Der synes jeg det er helt åpenbart at musikken og låtene ikke er autonome. Et poeng med musikken og videoene er at de ofte utgjør direkte trusler mot konkurrerende gjenger, de er fullt integrerte i kriminaliteten. Man poserer med virkelige våpen som senere blir anvendt i skytinger.

– Man må finne andre begreper for å forstå hva som står på spill her, hvordan musikken fungerer og hvorfor den er attraktiv. Man har forsøkt å anvende det gamle autonomi-begrepet i debatten om gangster-rappen, å si at man må skille mellom verk og person. Men den forskjellen er vanskelig å gjøre, det tror jeg de fleste har innsett etter hvert.

Et annet og mer nærliggende eksempel på hvordan litteraturens autonomi utfordres innenfra, ifølge Johansson, er de siste årenes oppblomstring av autofiksjon:

– Jeg tror at den krisen vi snakker om, også er en slags krise for subjektet. Hvordan vi henger sammen som individer. På den ene siden blir det stadig mer fokus på valgfrihet, at vi skal ta stilling og velge våre liv. Samtidig, på den andre siden, blir vi stadig mer produkter av apparater der alle valg er forberedt av algoritmer. Jeg tror autofiksjonen på et vis er et svar på dette. At man skriver frem et ideelt subjekt som man opplever at har kontroll for å bearbeide denne situasjonen.

Litteraturen som subkultur?

Vi lukker vårt Zoom-vindu mot Sverige. Uroen vår har avtatt noe nå som vi forstår litt mer av hva som foregår hos naboen. Vi tenker på spørsmålet som ble stilt av en kulturredaktør under Augustpris-debatten: «Kan det vara så att den litterära kulturen har blivit en subkultur – att vi har upprättat ett värderingssystem som saknar legitimitet för den bredare allmänheten?»

Spørsmålet oppleves prematurt for Norge, hvor litteraturen fortsatt nyter en grad av offentlig oppmerksomhet og folkelig oppslutning som ikke er noen annen kunstart forunt. Hvis litteraturen er en subkultur, hva er billedkunsten eller samtidsmusikken, da?

Dessuten: Er det ikke noe litt resignert i spørsmålet? Hvis du først begynner å tenke på det du driver med som subkulturelt, ender det vel fort opp med faktisk å bli det? Kan det være at den litteraturen man fristes til å feste merkelappen subkultur på, bare ikke er på høyde med tiden? At det settet med ytre og indre pressfaktorer som Johansson peker på – fra lyd bokerevolusjonen til den autofiksjonelle vendingen – har ført til at litteratur vi inn-til nylig tenkte på som *samtidig* har glidd til å bli *historisk* uten at vi helt har fått det med oss? Hvordan ser den i så fall ut, litteraturen som er på høyde med vår tid? Hva gjør den? Hvor går den? ■

oh@morgenbladet.no